

Türk ərənləri

ATILLA

(Əvvəli 3-cü səhifədə)

448-ci ildə Edik-kunun başçılıq etdiyi bir hun elçilik heyəti Konstantinopolda idi. Elçilik geri qayıtmağa hazırlaşanda Maksiminos, Priskos və Bigilanın da daxil olduğu Bizans nümayəndə heyəti ona qoşulur. Bu hadisələri nümayəndə heyətinin üzvü, Bizans tarixçisi Priskos təsvir edir. Onun yazdığına görə, Bizans Atillaya sui-qəsd hazırlamış və onu yerinə yetirmək üçün Bigilaya bir sandıq qızıl vermişdi. Maksiminos və Priskosun bu gizli məqsəddən xəbərləri olmamışdır. Türk elçilik heyətinin başçısı Edik-kun sui-qəsd hazırlanmasını əvvəlcə sezməmiş və sonra həqiqəti öyrənmiş, ancaq bunu bildirməmişdir. Elçilik Atillanın indiki Macarıstanda yerləşən paytaxtına gələn kimi o, sui-qəsd planını Atillaya çatdırmışdı. Atilla Biginanı sorğu-suala çəkib sui-qəsd planını etiraf etməyə məcbur etmişdi. Atilla ağır bir məktub yazıb Teodosiosa göndərir: «...Teodosiosa da Atilla kimi əsil bir atanın oğludur. Atilla atası Munçuqdan aldığı əsilliyi qorumuş, amma Teodosios Atillaya xərac verən bir kölə vəziyyətinə düşmüşdür. Teodosios əsilliyini qoruya bilmədiyi kimi köləlik həsiyyatını da qoruya bilməmişdir. Çünki əsil süzereni Atillanın canına qıymaq istəmişdi...»

Bizans həyəcanlı günlər yaşayır: hunların hücumu hər an gözləniirdi. Bizans imperatoru ən yüksək rütbəli əyanlardan ibarət böyük bir elçiliyi Atillanın sarayına göndərir. Lakin Atilla artıq Bizansı özündən asılı hesab etdiyi üçün imperatora da, onun elçilərinə də əhəmiyyət vermir. İndi Atillanı Qərbi Roma imperiyası maraqlandırır.

Roma imperiyası ordusunun baş komandanı olan Aetlüs həm igid, həm də uzaqgörən və ağıllı bir adam idi. O, Atillanın son məqsədini bilirdi. Buna görə də hunlara veriləcək xəracı gecikdirmir və Romaya hücum üçün Atillaya bəhanə vermirdi. O, digər tərəfdən, müharibəyə də hazırlaşır, Roma ordusunu, xüsusən süvari qoşunu hun ordusu tipində yenidən qururdu. Lakin Atilla yenə də müharibəyə başlamaq üçün bəhanə tapdı.

Bir neçə il əvvəl Roma imperatoru III Valentinin bacısı Honoriya ərə getmək niyyəti ilə Atillaya bir üzük göndərmişdi. O, «Avqust» (yəni, müqəddəs) adı da daşıyırdı, imperator hüququna malik idi və əslində, Roma imperiyasının yarısına sahib idi. Əgər Atillaya ərə getsə idi, bir nömrəli söz sahibi olacaqdı. Atilla Roma imperatoruna nota göndərüb nişanlısını arvadı kimi qədul etdiyi və cəhiz olaraq Roma imperiyasının yarısının ona verilməsini tələb etdi. Imperator və onun sərkərdəsi əvvəlcə müxtəlif bəhanələrlə məsələni uzatdılar, sonra isə Atillanın istəyini rədd etdilər. Bir bu məsələ, bir də Reyn boyunda yaşayan viziqotlarla əlaqəli bir anlaşılmazlıq müharibə üçün bəhanə oldu.

Atilla 200 minlik ordu topladı: qoşunun 100 min nəfəri türk, qalan 100 mini german və slavyan qəbilələrindən ibarət idi. O, bu ordunun başında Burqundiyadan Qalliyaya doğru hərəkət etdi. Roma ordusu da Astiusun başçılığı ilə həmin istiqamətdə yürüşə çıxdı. Roma ordusu da 200 min nəfərlik idi.

Hunlar Mets və Reys şəhərlərini tutub Ormana çatdılar. Aetius də ordusu ilə oraya gəldi. Lakin Atilla həmin yeri döyüş üçün yararlı hesab etməyib Katalaun rayonuna yönəldi. Bura türk strategiyası üçün daha münasib idi.

451-ci il iyun ayının 20-də hun və Roma ordusu döyüşə başladı. Döyüş 24 saat çəkdi. Hər iki tərəf böyük itkilər verdi. Döyüşün sonunda Roma ordusu dağıldı, Aetiusun özü də, az qala, əsir düşəcəkdə, canını qurtarıb nizamsız şəkildə geri çəkilən ordusuna qoşuldu. Romanın müttəfiqi olan Qərbi Qot ordusu da döyüşdə krallarını itirdi, onun oğlu sınıq düşmüş ordunun qalıqlarını götürüb döyüş meydanını tərk etdi. Atilla geri çəkilən Aetiusu və onun ordusunu təqib etmədi və Qərbi Roma imperiyasının hərbi bazası sayılan Qalliyanı işğal etməklə kifayətləndi,

ordusunu yığıb nizam-intizamla paytaxtının yerləşdiyi Macarıstana qayıtdı.

Qərb tarixçiləri bu döyüşdə tərəflərdən heç birinin qalib gəlmədiyini yazırlar. Lakin iki məsələni yaddan çıxarırlar: 1) Atilla Qalliyanı işğal edib öz dövlətinə qatmışdı; bu, qələbənin hansı tərəfdə olduğunu göstərir. 2) Bir il sonra 452-ci ilin baharında baş verən hadisələr də həmin döyüşdə kimin qalib gəldiyini göstərdi.

452-ci ilin yazında Atilla öz ordusu ilə Po ovalığına gəldi və Roma imperiyasının o zamankı paytaxtı Ravekkaya doğru irəlilədi. Aetius imperator III Valentinə dövləti qorumağın qeyri-mümkün olduğunu söylədi və imperatoru İtaliyanı tərk etmək üçün dilə tutdu. Hamı təslim olmaq haqqında düşündü. Atillanın ordusu Romanın qapılarına çatdıqda, bütün xristian dünyasının başçısı Papa I Leo özü böyük bir nümayəndə heyəti ilə Atillanın qərargahına gəldi. Papa bütün xristian dövlətlərinin başçıların imzaladığı sənədi Atillaya təqdim etdi, onların və şəxsən özünün adından Roma şəhərini bağışlamasını Atilladan xahiş etdi. Papa Atillaya dedi ki, xristian dünyası onun bütün şərtlərini qəbul edir və onlar ilbəil xəracı artırıcaqlar. Papanın əsas məqsədi xristianlığın mərkəzi şəhərini yıxılmaqdan xilas etmək idi. Atilla Papanın yalvarışlarını qəbul etdi, Romanı işğal etmədi, dağıtmadı, hətta balaca bir komanı da yandırmadı. Qərb tarixçilərinin barbar adlandırdıqları Atilla 5 il əvvəl 447-ci ilə Çəkməcəyə qədər gəlib Konstantinopolu dağıtmadığı kimi, dünya mədəniyyətinin beşiklərindən biri olan Romanı da dağıtmadı. Halbuki, qərb tarixçilərinin mədəniyyətin canlı mücəssəməsi saydıqları Roma imperatoru Yuli Sezar Misiri işğal edərək İskəndəriyyə kitabxanasını yandırmışdı.

Atilla İtaliya səfərindən qayıtdıqdan sonra İrana hərbi yürüşə hazırlaşmağa başladı. Lakin bu səfər baş tutmadı. Romadan qayıdan Atilla İldiko adlı bir şahzadə ilə evləndi. Toy gecəsi daxili qanaxmadan, ağzından və burnundan qan gəlməsindən öldü. Cəsədi yoxlayan qam dedi: «Sui-qəsd olmamışdır, böyük qardaşı Buda da eyni xəstəlikdən ölmüşdü». Bu hadisə 453-cü ildə baş verdi.

Atillanın meyitini üçqat tabuta qoydular: birinci tabut qızıldan, ikinci tabut gümüşdən, üçüncü tabut poladdan idi. Onu Tissa çayındakı kiçik adalardan birində dərin qazılmış məzarda basdırdılar. Sonra çayın yatağını dəyişdilər və məzar suyun altında qaldı. Hələ indəyədək heç kim Atillanın harada basdırıldığını bilmir.

Atillanın Arixan adlı arvadından üç oğlu vardı: İlək, Dənizlik və İrnək; Üsida adlı arvadından da bir oğlu olduğunu söyləyirlər. Övladları ataları kimi olmadı. Atasının ölümündən sonra İlək xaqan oldu, lakin german qəbilələri ilə döyüşlərdən birində həlak oldu. İkinci oğlu İrnək də döyüşlərdən birində öldürüldükdən sonra üçüncü oğlu hunların böyük bir qismini toplayıb Qara dənizin qərb sahillərinə qayıtdı.

Əbülfəz RƏCƏBLİ,
filologiya elmləri doktoru,
professor